

Zihinsel Engelli Çocukların Öğrenmeye Hazırlıklı Hale Getirilmelerinde Kişilik, Duygusal ve Sosyal Gelişimlerinin Önemi ve Bazı Eğitim Teknikleri

Y. Doç. Dr. Ümit DAVASLIGİL (*)

İnsanoğlu için eğitim bir zarurettir, ancak eğitim kadar, hatta belki ondan da fazla önem taşıyan bir diğer nokta, insanların öğrenmeye hazırlıklı hale gelmeleridir. İşte bu hazırlık devresinde kişilik, duygusal ve sosyal gelişimlerin önemi yadsınamaz.

Kişilik Gelişimi :

FREUD'a göre kişilik, İD, EGO ve SUPEREGO olmak üzere, birbirini etkileyen 3 bölümden oluşur. İlgüdüler, içtepeler, istek ve ihtiraslar, cinsel dürtüler gibi birçok dinamik psişik gücün oluştuğu bir kaynak olan İD, kişiliğin temel çekirdeğidir. Burada haz ilkesi hüküm sürer ve İD'e ait hemen hemen tüm süreçler bilince açık değildir.

Çocuk, psikolojik açıdan olgunlaştıkça, İD'den EGO ya da BEN olarak çevirebileceğimiz ikinci tip kişilik yapısı, yavaş yavaş oluşmaya başlar. EGO'nun başlıca iki işlevi vardır:

- 1) Eğer uygun görürse, id'den gelen içtepeleri doyuma ulaştırma yoluna gitmek;
- 2) Toplum tarafından kabul görmeyen içtepelerin değişmesini veya bastırılmasını, hiç değilse geçici olarak, sağlamak.

EGO, dış âlemlerle iç yaşamın düzenleyicisi, arabulucusu gibidir. FREUD'a göre EGO, dış çevrenin etkisi altında İD'den farklılaşarak gelişir. Yeni doğan bebeğin EGO'su henüz oluşmamıştır. Çocuk bazı gereksinmelerini farkettilerçe, EGO'su oluşmaya ve olgunlamaya başlar. Çocukların yaşamlarında annelerin tüm dakik olma çabalarına karşın, gereksinmelerini hissettikleri durumların ortaya çıkması kaçınılmazdır. İşte çocuk ancak bu şekilde, gereksinmelerini karşılayan bir dış kaynağın varlığından haberdar olur. Eğer yeni doğan çocuğun tüm gereksinimleri anında otomatik olarak karşılanırsa,

(*) İÜ. Edebiyat Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü.

çocuğun EGO'sunun gelişimi gereğinden yavaş olacaktır. Oysa kuvvetli bir EGO'ya sahip olabilmesi için, çocuğun realiteden, yani dış çevrenin kuvvetlerinden haberdar olması gerekir. Diğer taraftan, çocuk gereğinden fazla yoksunluk içinde bırakılırsa, yine EGO'nun gelişimi önlenmiş olur. Bu nedenle, bebeklerin küçük ölçüde mahrumiyet devrelerine maruz bırakılmaları yerinde olur. Böylece çocuk canlılık hazlarını geleceğe ertelemeyi öğrenecek ve dış çevreden haberdar olacaktır. Aynı zamanda, iyi gelişmiş bir duyu mekanizması, iletişim sistemi ve kasların rahatlıkla hareket ettirilebilmesi de çocuğun dış çevrenin kuvvetlerinden haberdar olması için gereklidir.

Çocuk olgunlaşmaya devam ettikçe, kişiliğinin bir diğer yapısı olan SUPEREGO (Us Ben) oluşur. SUPEREGO, kişilik yapısında toplumun temsilcisidir. Bireyin içinde yaşadığı çevrede var olan değer yargılarının bir takım yaşantılar sonunda benimsenmesi yoluyla zamanla oluşur. Genellikle, SUPEREGO, bireyin vicdanı olarak tanımlanır. SUPEREGO, İD'den gelen dürtülerin bir kısmının ifade edilmesine izin verirken, diğerlerinin baskı altına alınmasına neden olur.

Zihinsel engelli çocuklarda duygusal ve sosyal gelişim sorunları: Kişilik yapılarının olgunlaşmasını zihinsel engelliler açısından ele aldığımızda ise, şöyle bir durum ortaya çıkar; Zihinsel engelli çocukların, özellikle hafif ve orta derecede gerilik gösterenlerin dürtüleri, normal çocuklarınkinden farklı değildir. Zihinsel engellilerde EGO'nun gelişimi tüm çocuklar için geçerli olan genel olgunlaşma prensibini izler. Ancak, zihinsel gizilgücü kısıtlı olan çocuklarla normal zihinsel gizilgüce sahip çocukların EGO'su arasında çok belirgin özel ayrılıklar vardır. Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, EGO'nun gelişimi büyük ölçüde duyu mekanizmalarının gelişimine bağlıdır. Yeterli konuşma kalıplarının, kas tepkilerinin ve algısal süreçlerin gelişimi, dış çevrenin kavranması ve ele alınması açısından çok önemlidir. Bu mekanizmalar, zihinsel engelli çocukta daha yavaş geliştiği için, EGO'sunun gelişimi de gecikir ve olgunlaşmasının tamamlanmasından sonra bile normal gelişme gösterenlere oranla daha alt düzeyde kalır. Bu nedenle, birçok sorunla karşı karşıyadır.

Böyle bir çocuk, EGO'sunun tam olgunlaşmamış olması nedeniyle dürtülerini, ortamın gereklerine göre denetleyemez veya değiştiremez. Bunun sonucunda da bu dürtüleri yasaklamadan açığa vurma eğilimi gösterebilir. Örneğin, gerek diğer insanlara karşı olsun, ister mastürbasyon olayında olduğu gibi kendisine dönük ol

sun, genellikle cinsel gereksinmelerini doğrudan doğruya açığa vurma eğilimindedir. Aynı şekilde saldırganlık dürtülerini de içtepi-sel olarak veya yeterli bir denetim veya yönlendirmeden yoksun olarak uygunsuz bir şekilde ifade edebilir. Böylece kişiliğinin iki ba-kımdan etkin olmadığı görülür:

1) Dürtülerini denetleyemez.

2) Gerçekçi bir şekilde dış dünyanın gereklerini değerlendire-rmez.

Bunlara ek olarak, zihinsel engelli çocuğun zayıf kişiliği, anlık hazlarını gelecekte tatmin edilecek uygun hazlara bırakmasını güç-leştirir. Arzularının o anda gerçekleşmesini ister. Ertesi veya daha sonraki günleri bekleyemez. Geleceği için iyi plan yapamadığı için, kendini, içinde bulunduğu duruma kaptırır ve böylece denetim al-tına alamadığı çevresel kuvvetlerden aşırı derecede etkilenir. Soyut düşüncesinin, yaratıcılık ve hayal gücünün yetersiz oluşu, dikkatli-nin çabuk dağılması ve birkaç şeyi aynı anda ele alamaması, ken-disini arzularının ve çevresinin esiri yapar.

Zihinsel engelli çocukta, kişiliğinin bir parçası olan SUPEREGO da yavaş bir gelişim seyri gösterir. En yüksek kapasitesine ulaştığı zaman bile, tam olarak olgunlaşamaz. Onun açısından herşey ya tümüyle iyi, ya tümüyle fena, ya tamamen doğru veya tamamen yanlıştır. Ya fazlasıyla hoşgörülü veya fazlasıyla katıdır. Böylece ya ailesinin yasaklamalarına doğrudan doğruya boyun eğme ya da bu yasaklamalara aşırı derecede karşı koyma eğilimindedir.

SUPEREGO'nun bir diğer işlevi de başarıma arzusudur. Zihinsel engelli çocuk, çoğu kez başarıma gücünün üstünde başarıma arzu-su besler. Oysa yaşam, genelde orta düzeyde bir bireye göre ayar-lanmıştır. Birçok yönden yavaş gelişim gösteren bireyin bu ortam-da uyum göstermesi, işte bu nedenle zorlaşır. Sorunları artar, bu-nun sonucunda da daha fazla stresle karşı karşıya kalır. Anlama ve başarıma açısından yaşitlarına oranla daha alt düzeyde olması ne-denliyle çevresindeki olayları yeterince kavrayamaz ve denetim altı-na alamaz. Bu durum da, daha sıklıkla küçümsenmesine ve daha az ödüllendirilmesine neden olur. Böylece, sürekli başarısızlıklarla kar-şı karşıya kalması sonucunda kendisini suçlayabilir, kendisine olan güven ve saygınlığını yitirebilir. Sonuç olarak kendisini yetersiz görebilir, tek ve acaip olarak algılayabilir.

Bu sürekli yetersizlik ve endişe duyguları içinde olması, zihin-sel engelli çocuğun kendi düzeyinde dahi olsa, zekâsını işletmesi-ni gerektiren durumlardan genellikle kaçmasına neden olur. Özet-le, öğrenmeye karşı motivasyonu azalır.

Zihinsel engelli çocuğun kendi yetersizliğinden kaynaklanan sorunları yanında, ailesinin yanlış tutumu nedeniyle ortaya çıkan sorunları da vardır. Devinimsel, zihinsel ve toplumsal gelişimi yavaş gerçekleştiren bu tür bir çocuk, çevresinin ve özellikle de annesinin beklentilerine uyamadığı için kırıklığa uğratılabilir, çünkü genellikle anne yaşatlarının öğrendikleri şeyleri, kendi çocuğunda da bekleyebilir. Bunun gerçekleşmemesi sonucunda da kendisi de kırıklığa uğrayabilir. Sonunda ya gereğinden fazla çocuğun koruyabilir veya bilinçsiz olarak çocuğuna karşı olumsuz bir tutum içine girebilir. Her iki durumdaki, güvenden yoksun olarak gelişen anne-çocuk ilişkileri, kişiliğin gelişimini önler ve bireyin kendine olan saygınlığını gitirmesine neden olabilir. Bu durum da, zihinsel engelli çocuğun toplumsal gelişimini engelleyerek çevre ile olumlu bir etkileşime girmesini zorlaştırır, çocuğun kabuğuna çekilmesine neden olabilir. Kırıklık duygusunun olumsuz etkileri sonucunda, zihinsel gelişimi daha da yavaşlayabilir.

Sorunların çözümü için bazı öneriler ve teknikler :

İşte böyle olumsuz duygular içinde olmaya ve uyumsuz davranışlar sergilemeye yatkın olan zihinsel engelli çocukların, zihinsel gizilgüçlerini gerçekleştirebilmeleri için, herşeyden önce onların toplumsal ve duygusal yaşamlarını ele almak gerekir. Bir anne baba olarak yetişkinler, bu tür çocukların durumlarını olduğu gibi kabul ederek, yaşamlarını sevgi ve şefkatle besleyerek, beklentilerini çocuklarının zihinsel yeteneklerine göre ayarlayarak, böyle çocukların duygusal sorunlarını alt düzeye indirmiş ve öğrenmeye hazır hale getirmiş olurlar. Kabul gören bir tutum içinde olan çocuk, kendine olan güven ve saygınlığını kazanacak ve eğitimden daha elverişli bir şekilde yararlanabilecektir.

Çevrenin tutumu yanında, çocuğun kendine olan güvenini kazanmasına ve toplumsal bakımdan gelişmesine yardımcı olan bir diğer öge de, çocuğun hareket edebilme, kaslarını kullanabilme yeteneğini kazanarak kendi hizmetlerini kendisinin karşılayabilmesidir. Harekete ilişkin eğitim doğrudan doğruya zihinsel düzeyde bir yükselmeye neden olmaz. Ancak, çocuk hareket etme yeteneğine sahip oldukça, hem duygusal hem de sosyal gelişim açısından aşağıda sıralanan bazı olumlu sonuçlar ortaya çıkabilir,

1) Hareket yeteneği, engelli çocuğun oyun becerilerini kazanmasına yardımcı olabileceği gibi, hem kendi gibi engelli, hem de normal çocuklarla toplumsal etkileşim içine girmesini sağlayabilir.

2) Çocuğun başarıya olan gereksinmesini karşılayabilir.

3) Harekete dayalı oyunlar halinde düzenlenmiş zekâyı geliştirmeyi amaçlayan alıştırmalar, çocuğu motive edici bir etkinliğe sahip olabilir.

4) Harekete dayalı, ritmik etkinlikler, bireyin kendini denetleyebilmesine ve daha uyumlu hareket etmesine yardımcı olabilir.

5) Uygun şekilde uygulandığında, çeşitli gevşeme alıştırmaları bu tür çocuklarda rastlanabilen hiperaktiviteyi azaltabilir.

6) Koşma, atlama, yüzme gibi çeşitli devinimsel alanlarda yeterli beceriye sahip olma, çocuğun benlik kavramını yükseltebilir, yani kendisine olan saygınlığını ve güvenini artırabilir.

7) Ve son olarak da hareket etme yeteneği, zihinsel engelli bireylere meslek yollarını açabilir.

Harekete dayalı öğretimde ince kas etkinlikleri geliştirilirken, çocuğun yardımsız olarak giyinme, soyunma, yemek yeme gibi kendi hizmetlerini görme alışkanlıklarının da kazandırılması gerekir. Bu tür alışkanlıklar, çocuğun kendine olan güvenini arttıracak gibi, daha kolaylıkla toplumsal ilişkilere girmesini de sağlayacaktır. Özellikle ciddi derecede engelli olan çocuklara bu alışkanlıklar kazandırılırken, aşağıda açıklanan öğretim yönteminden yararlanılabilir.

Şekillendirme Tekniği :

Genellikle zihinsel engelli çocuklarda davranışlar edimsel (operant) koşullama aracılığıyla kazandırılır. Kalıcı olmasını, yinelenmesini istediğimiz davranışlar pekiştirilerek, yani ödüllendirilerek süreklilik kazanır. Ancak, karmaşık davranış yeteneğini kazandırmak için ek bir öğretim yöntemine daha gereksinim vardır. Bu yöntem «Şekillendirme Tekniği»dir. Bu teknik, iki prosedürden oluşur:

1. Ardıl Yaklaşım (Successive Aproximation)
2. Zincirleme (Chaining)

1. **Ardıl Yaklaşım :** Davranışın tek bir parçasını öğretmek üzere kullanılır. Örneğin, kazağın giyilmesi, çıkarılması gibi. Eğer çocuğun durumu ciddi ise, ilkönce bu davranış küçük ögelere ayrılmalı ve bu ögeleri her kez bir tane olmak üzere adım adım öğretmelidir. Bu tür öğretim, kazandırılacak davranış için uygun olduğu durumlarda, ters yönde, çocuğun öğrenme hızına göre, her aşamada ileri bir adım atılarak yapılmalıdır. Örneğin, çocuğa kazağını çıkartması öğretilirken, tam giyinirken çıkartması istenmez. Amaca

ulaşmak için ilk yapacağı hareket en son öğretilir. İlk önce kazağını tutması öğretilir. Bunu öğrendikten sonra ileri bir adım atılarak sol el bileğinden çıkarması öğretilir ve bunu başardığı zaman bir ödülle davranışı pekiştirilir.

- Daha sonraki bir adımda sol dirseğinden,
- Daha sonra sol omuzu ve kolundan,
- Daha sonra başı, sol omuzu, kolu ve bileğinden,
- Daha sonra sağ kolundan, başından, sol omuzundan, kolundan ve bileğinden

çıkardığı zaman ödüllendirilir. En son aşamada çocuk giyinik durumdayken kazağını çıkartması istenir.

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi, öğretime, amaca en yakın bir noktadan başlanır. Sonra her adımda amaçtan biraz daha uzaklaşılarak öğretim sürdürülür.

2. Zincirleme : Ardıl yaklaşım yoluyla bir seri davranışı oluşturan kısımlar tek tek öğretildikten sonra, bu davranışların tümü sürekli bir davranış ardaşıklığı içinde birbirine bağlanır. İşte bu davranışların ard arda birbirine bağlanması zincirleme yöntemini gerektirir. Gene giyinme, soyunma gibi davranışlarda ardıl yaklaşımda olduğu gibi, davranış serisinin üniteleri tek tek ters yönde öğretilir. Örneğin, baştan aşağıya giyinmesini öğretme durumunda, ilk adımda, ayakkabıları dışında tümüyle giyinik olan çocuktan, ayakkabısını giymesi beklenir. İkinci adımda, hem çoraplarını, hem ayakkabılarını giymesi istenir. Üçüncü adımda gömleğini, çoraplarını ve ayakkabılarını giymesi istenir. Dördüncü adımda, çocuğun üstünde sadece çamaşır var. Pantolonunu, gömleğini, çoraplarını ve ayakkabılarını giymesi istenir. En son adımda ise, çocuk tamamen çıplaktır.

Sosyodrama :

Yukarıda sözü edilen yöntem, dilin ve harekete dayalı davranışların kazandırılması için kullanılır. Özellikle eğitilebilir düzeyde gerlilik gösteren çocuk ve ergenlerin sosyal gelişimlerini kuvvetlendirici yöntemlerden biri ise Rol Alma Teknikleridir, yani Sosyodramadır. Zihinsel engeli olan bireyler, genelde karar vermekte zorluk çekerler. Yargılama yetenekleri zayıf olduğu için, çoğu kez davranışlarının sonuçlarını önceden kestiremezler ve başarısızlığa uğrarlar. İşte sosyodrama, kritik durumlarda karar verme yeteneğini geliştirir. Rol yapma durumunda, birey karar vermesini gerektiren bir rolü üstlenir. Eğer verdiği karar zararlı veya yersizse, başka

cözüm yollarını arar ve bunların olası sonuçlarını tartışır. Sonra tekrar rol alarak, bunları canlandırır. Bireyin yanlış bir karar alması halinde, bu yanlış kararı nedeniyle, ne toplum dışı bırakılır ne de küçümsenir. Davranışlarının nedenlerini arkadaşlarının ve sosyodramayı yönetenin yardımlarıyla çözümler, değerlendirir. Böylece davranışlarının sonuçlarını daha iyi anlar.

Rol Alma Tekniklerinin bazı türleri vardır. Bunlardan biri **Rolleri Değiştirme Tekniğidir** (Role Reversal). Bu teknik, çocuklara diğerlerinin görüş açılarını anlama olanağını verir. Bu teknikle öğrenci öğretmenli, öğretmen öğrencinin, ebeveyn çocuğun, çocuk ebeveynin rolünü alabilir. Yahut normal bir kişi zihinsel engelli bir çocuğu rolünü üstlenebilir.

Rol alma tekniklerinin bir diğer türü ise **yansıtma**dır (Mirroring). Sosyodramayı yöneten birey, çocuğun davranışını, çocuk kendini aynada görürcesine aynen tekrar eder. Böylelikle, çocuk kendine düşünceleriyle, karşısındakilerin kendisini algılayış şekli arasında karşılaştırma yapma olanağını bulur.

Rol Alma Tekniklerinin başka bir türü olan **Rol Öğretiminde** (Role Teaching), yönetici, bazı durumlar ortaya atar ve çocuğun veya gencin bu durumlardaki tepkisini görür, sonra doğru çözüm yolu tartışılır ve o durumdaki doğru davranış şekli öğretilir. Çocuğun kalabalıkta kaybolup ailesini bulamaması, işlek bir caddede karşıdan karşıya geçmesi, çeşitli durumlarda telefon etmesi, iş müracaatı yapması, konuşma özürü nedeniyle alay edilmesi ele alınabilecek konulara birer örnektir.

İşte tüm bu yöntemler ve tutumlar aracılığıyla, duygusal ve toplumsal yaşamının sağlıklı bir gelişim göstermesine çalışılan çocuk, öğrenmeye hazırlıklı hale gelecek, duyu ve zihnini geliştirici görevlerde daha başarılı olacaktır.

K A Y N A K Ç A

- Glbby. Hutt: *The Mentally Retarded Child* Allyn an Bacon Inc. Boston 1976 s. 125-223
- Buchan, L. Gerald : *Roleplaying and the Educable Mentally Retarded* Fearon Publishers, Inc., Belmont, Cal., MCMLXXII. s. 31-40.
- Goldstein, Arnold P and Leonard Krasner : *Child Behavior Modification: A Manual for Teachers, Nurses, and Parents* Pergamon Press Ltd., Oxford, 1973, s. 39-50.